

Voor meer informatie over Comenius, zie de website van de Comenius Stichting:
www.comenius-naarden.nl

De vorming van Europese burgers

Rede uitgesproken door Otto von der Gablentz bij gelegenheid van de viering van het tienjarig bestaan van de Comenius Stichting op 28 maart 2003 in de Grote Kerk te Naarden

Ik heb gelezen dat het de gewoonte was van de humanisten – van wie Jan Amos Comenius zeker een belangrijke was – hun redevoeringen te beginnen met een *captatio benevolentiae*. Ik zal het ook proberen. Ten eerste feliciteer ik de Comenius Stichting met haar tiende verjaardag. Gefeliciteerd ook met de keuze van een uiterst actueel onderwerp; een onderwerp dat Jan Amos Comenius op het lijf geschreven is.

Ik denk dat er voor de Comenius Stichting veel werk aan de winkel is, want het enorme levenswerk van Jan Amos Comenius – ik heb gelezen dat het om zo'n 250 publicaties gaat – is natuurlijk een belangrijke bijdrage aan de opbouw van de nieuwe structuren van de samenleving die wij in het Europa van vandaag nodig hebben. Ik denk dat het doorgronden van het werk van Jan Amos Comenius ons zal helpen het bewustzijn aan te scherpen dat de basis van de Europese integratie, de legitimatie van integratiebeleid de gemeenschappelijke Europese cultuur is en blijft. De ervaringen en het gedachtegoed van grote Europeanen zoals Jan Amos Comenius zijn zeker een bijdrage aan het Europa van vandaag. Ik ben geen comenioloog en heb die 250 publicaties niet gelezen, maar ik ben toch al heel vroeg, namelijk in 1952 op Comenius geweest door een Nederlander, de eerste rector van het Europa College, Hendrik Brugmans. Deze Hendrik Brugmans had de gewoonte te zeggen: Wij moeten de studenten die in de volgende jaren het nieuwe Europa moeten opbouwen bewust maken van de grote Europeanen uit het verleden. Jan Amos Comenius was één van de mensen die Brugmans tot 'patron' van een van onze studiejaren in het Europa College heeft gekozen: de studiepatron van de studiejaren die hij noemde 'les prophètes et fondateurs de l'Europe', van het Europa dat wij sinds 1950 hebben opgebouwd en dat wij nu voor de 21e eeuw gedeeltelijk opnieuw moeten opbouwen.

Onderwijs, cultuur en democratie

Comenius was zeker een Europeaan. Zijn levenservaring als politieke vluchteling en als banneling en de traditie van het Europese humanisme maakten hem tot een Europeaan en een wereldburger. Als je zijn oproep uit 1666 leest, dan heb je het gevoel dat hier een Europeaan een manifest schrijft namens Europa. Dit manifest kun je gedeeltelijk gebruiken voor een gemeenschappelijk buitenlands beleid vandaag. Het is een Europese visie op de wereld gebaseerd op de gemeenschappelijke, humanistische waarden van het Europa van toen en deze zijn niet zo verschillend van de waarden en normen waarover wij het vandaag in onze samenleving hebben. Europa was voor hem altijd een eenheid in verscheidenheid. Hij was op vele gebieden de pionier van ontwikkelingen van taal en cultuur in verschillende gebieden van Europa waar het saamhorigheidsgevoel van de burgers op een lager niveau lag dan in de rest van Europa. Je kunt zeggen hij was een vertegenwoordiger – in moderne taal gesproken – van het subsidiariteitsstelsel op cultureel gebied. Hij was bovendien een gepassioneerde pedagoog. Hij staat vooral bekend als een pedagoog die mensen – en dat was nieuw in zijn tijd – tot zelfstandig denken wilde opleiden.

Dit zijn de centrale ingrediënten voor het huidige debat over de toekomst van een Europese Unie voor geheel ons continent. En dat is de taak waarvoor we nu staan. Wat zijn daarbij de meest belangrijke punten? Dat is in de eerste plaats een gemeenschappelijke cultuur met als kenmerk de rijke diversiteit van nationale en regionale culturen is. Ten tweede, de vorming van mondige burgers als basis van iedere vorm van samenleving (Comenius noemde dat *societas*); een samenleving die meer is dan alleen een administratief-politiek stelsel zoals op het ogenblik nog de Europese Unie in Brussel. En als je die lijnen doortrekt naar de 21e eeuw, dan kun je zeggen: de vorming van burgers als basis van een

democratische samenleving. De vorming van Europese burgers betekent ook dat wij het bewustzijn van deze gemeenschappelijke, culturele en qua mensbeeld culturele achtergrond van Europa doen herleven. Wij maken deel uit van één Europese cultuur met al zijn verschillen. Dit is de achtergrond en de rechtvaardiging van het politiek-economische integratieproces. Je kunt het ook op een andere manier formuleren, zoals Hendrik Brugmans die ik al citeerde het zei: "L' Europe ce n'est pas seulement un espace économique administré, mais une civilisation original á faire revivre par le chocque de l'union. Ik kom hier nog op terug: á faire revivre par le chocque de l'union.

De eerste uitdaging: democratie

Dit zijn goede redenen dus om in Naarden over de vorming van Europese burgers te spreken. Maar als ik vandaag de krantenkoppen over Europa lees, vraag ik me af of het onderwerp vorming van Europese burgers' niet een beetje minder actueel is. Is het niet een beetje struisvogelpolitiek om over deze onderwerpen te spreken en niet over een gemeenschappelijk buitenlands en veiligheidsbeleid? Op een ogenblik waarop alle kranten schrijven dat Europa uit elkaar valt? Rumsfeld verklaart Europa samen met de Verenigde Naties en andere goede adressen als irrelevant. Moeten we gezien deze verdeeldheid over Irak nu niet spreken over de noodzaak om een gemeenschappelijk Europees buitenlands en veiligheidsbeleid te ontwikkelen? Een Europese visie op de politieke en de rechtsorde van de ene geglobaliseerde wereld waarin we nu allemaal leven? Er is een goed argument om te zeggen dat zijn de werkelijk belangrijke onderwerpen, maar ik zeg u ook waarom ik dat niet denk.

Zeker, de burgers van Europa eisen een gemeenschappelijk Europees beleid. Massale betogingen verwoorden in deze dagen het onbehagen over het beleid van de enige grote mogendheid. Zij verwoorden dit duidelijker nog dan de regeringen die natuurlijk om hele goede redenen bezorgd moeten zijn over hun relaties met de Verenigde Staten. De burgers voelen het duidelijk aan. De neo-conservatieve groep die rond het Witte Huis in Amerika zit, heeft een visie op de wereld die niet overeenstemt met Europa's ervaringen, Europa's waarden van oorlog en de opbouw van een vreedzame samenleving in de laatste 50 jaar zonder hegemonie, zonder hegemoniale supermacht. We zien tegelijkertijd het falen van onze politieke leiders om in Europa een gemeenschappelijke politieke positie te ontwikkelen. En we zien een bijna unanieme reactie van onze burgers. Gelukkig waren die manifestaties dezer dagen vreedzaam en niet meer zo gewelddadig als we op andere onderwerpen gewend waren. Er zijn mensen dezer dagen die zeggen dat hier een nieuwe kans ligt voor Europa en dat de burgers op straat het werkelijke Europa vertegenwoordigen en niet de leiders die geen gemeenschappelijke Europese positie kunnen ontwikkelen. De burgers eisen het Europese leiderschap op van hun regeringen die nog niet in staat zijn een gemeenschappelijke positie te ontwikkelen. Vragen die opduiken zijn: hebben 50 jaar Europa-ervaring misschien al veel meer burgers gevormd dan wij dachten en denken? De burgers weten dat moeizame politieke processen en niet alleen traditionele machtspolitiek en oorlog de wereld kunnen veranderen. Zijn misschien onze burgers al betere Europeanen dan onze regeringsleiders? Ontstaat er zoiets als een Europese 'civil society', een grensoverschrijdende gemeenschap van burgers en een gemeenschappelijk denken na 50 jaar Europees integratiebeleid? Waarom slagen onze politieke leiders er eigenlijk niet in deze gemeenschappelijke ervaringen van 50 jaar Europa-bouwen op de weegschaal van de moderne wereldpolitiek te leggen?

De schizofrenie van het huidige Europa

Dat zijn de vragen. Wat zijn de antwoorden? Eerst een stukje analyse. Ik denk, dat de kloof tussen wat de burgers aanvoelen en wat de regeringsleiders nog niet in staat zijn te doen is de schizofrenie van het huidige Europa. Deze schizofrenie ligt ten grondslag aan de ene kant van het falen van het politieke leiderschap in een uiterst kritische situatie en aan de andere kant van de toch groeiende overeenstemming van burgers op basis van een toenemend Europees levensgevoel in het dagelijkse leven zonder dat ze dat als het Europees levensgevoel als Europese burgers werkelijk verwoorden.

De schizofrenie. Aan de ene kant leven wij al 50 jaar met een onherroepelijk en steeds breder proces van Europese eenwording. Er is de Europese regelgeving in Brussel, een leven zonder grenzen dat het leven van de gemiddelde burger bepaalt. Dit proces gaat door. Met vallen en opstaan zoals wij het gewend zijn en vaak van crisis naar crisis. Dat geldt nu ook al voor de toekomstige leden van de Europese Unie. Wij hebben ervaren (en dat ervaren nu ook de andere staten van Europa) dat de EU geen alliantie van staten is. Maar het is een nieuwe politieke organisatievorm die het leven van de sta-

ten en de staten zelf verandert. En daarmee verandert de Europese Unie natuurlijk ook het leven van de mensen, hun levensstijl, hun ervaringen met de wereld, hun ervaring van een vervlechting, van een belangenverstrengeling die bijvoorbeeld oorlog binnen Europa onmogelijk maakt. Het vormt de burgers.

Anderzijds wordt de Europese Unie niet beschouwd als een politieke gemeenschap waarvoor iedereen zich verantwoordelijk voelt. Europa is niet wat Renan in de 19e eeuw definieerde als een natie, een plébicite de tous les jours. De drie of vier gemeenschapsvormende factoren zijn binnen de Europese Unie puur nationaal gebleven. Wat zijn die gemeenschapsvormende factoren in de geschiedenis van onze moderne nationale staat? Hoe komen we tot het bewustzijn tot een culturele gemeenschap te behoren? Maar er zijn geen cultuurbevoegdheden op Europees niveau. De democratie en zijn instrumenten, het democratische proces schept in een moderne samenleving iedere dag opnieuw de gemeenschap door de verkiezingen en door de relaties tussen leiders en burgers. Maar dat gebeurt niet in Europa. Het Europese parlement is heel iets anders en wordt niet door de burgers als het hunne beschouwd, ofschoon het intussen een grote invloed heeft op Europees niveau. De publieke ruimte, de kranten, de televisie, bijna niets van dat alles bestaat op Europees niveau. Bijna al die dingen zijn nationaal. En kijk eens naar onderwijs en vorming. Onze onderwijsstelsels zijn puur nationaal met een beetje uitwisseling over de grenzen heen. Je kunt zeggen dat het begrijpelijk is dat er geen politieke gemeenschap met een gevoel van burgers voor rechten en plichten op Europees niveau heeft kunnen ontstaan, want de gemeenschapsvormende factoren zijn buiten Europa gebleven. Bovendien wordt de politieke machtsstrijd binnen de natie uitgevochten. Voor de machtsverdeling kennen we alleen de nationale verkiezingen. Daarom worden al deze gemeenschapsvormende factoren door onze politieke leiders bewust of onbewust als nationale chasse gardé beschouwd en gehandhaafd. Ik denk dat dat de werkelijke reden is van de schizofrenie waarmee wij binnen Europa geconfronteerd worden.

Dezelfde politieke leiders die dagelijks in Brussel samenwerken en heel goed weten dat 70 tot 80% van de regels op het gebied van de economie waar zij aan meewerken van Brusselse oorsprong zijn doen alsof politiek leiderschap niets met Europa te maken heeft. U heeft een fantastisch voorbeeld gehad in januari tijdens de verkiezingen. In de drie weken van uiterst intensieve verkiezingscampagne is met geen woord over Europa gesproken. De enige uitzondering hierop was de heer Zalm die van Europa de algemene zondebok maakte. En bij wereldpolitieke onderwerpen zoals de crisis aangaande Irak hebben de leiders van Blair tot Schröder en Chirac een neiging om te zeggen dat deze dingen zo belangrijk zijn dat we daar geen Europese afstemming voor nodig hebben. Dat is politiek op een hoog emotioneel niveau. Ook dat behouden we als chasse gardé, want dat helpt ons in onze verkiezingscampagne. Het helpt ons bij de nationale identificering.

Wim Kok heeft dezer dagen in Brussel deze mechanismen, dus de schizofrenie van de Europese opbouw aan de kaak gesteld. Er is dus aan de ene kant een politieke gemeenschap qua bevoegdheden, qua functies en aan de andere kant is er geen politieke gemeenschap want de gemeenschapsvormende factoren zijn tot nu toe heel bewust buiten de Europese opbouw gebleven. Wij hebben Europa opgebouwd zonder Europeanen te vormen; Europeanen als burgers maar ook Europeanen als leiders; Europeanen die een reflex hebben van politieke verantwoordelijkheid niet alleen voor hun nationale staat of hun stad als burgermeesters, maar verantwoordelijkheid voor de gehele Europese gemeenschap. De Europese eenwording als de belangrijkste politieke vernieuwing na de tweede wereldoorlog is daarom heel kwetsbaar. Ze heeft geen burgers die werkelijk verantwoordelijk zijn. Europeanen hebben jaren geleden gedacht dat de dingen zouden veranderen met de komst van de Euro of met de komst van het handvest van rechten van de burgers binnen Europa. Maar er is niets gebeurd. Dat zijn dingen die geaccepteerd werden, die deel uitmaken van het gemeenschappelijke leven, maar zij hebben het gevoel tot een gemeenschap in Europa te behoren niet bevorderd. Daarom is de democratie - in wezen het enige proces dat vandaag een bron van legitimatie kan zijn voor machtoefening - alleen en puur nationaal gebleven binnen de gemeenschap van burgers die loyaliteit en verantwoordelijkheid eisen. Ik spreek met veel respect over het Europese parlement want het speelt een uiterst belangrijke rol op Europees niveau. Maar het Europese parlement is volledig losgekoppeld van het democratische, politieke proces dat zich binnen een natie afspeelt. De Europese verkiezingen worden òf beschouwd als een verlengstuk van de nationale politiek (de laatste keer ging 29% van de Nederlanders naar de stembus) òf het wordt beschouwd als iets dat op een heel ander niveau in het verre Brussel plaatsvindt en niets te maken heeft met onze democratie waar wij als burgers verantwoordelijk voor zijn. De Europese Unie is voor de gemiddelde burger in Europa 'zij' en de nationale staat - ook op een verzwakkende manier - is 'wij'. Met andere woorden, het democratische proces, het meest belangrijke gemeenschapsvormende proces dat er is vandaag, weerspiegelt de realiteit van gisteren en niet meer de realiteit van vandaag. Daarom hamer ik zo op het feit dat bij de

laatste Nederlandse verkiezingen in de verkiezingscampagne met geen woord wordt gesproken over Europa. De helft van de politieke realiteit waarin wij leven verscheen niet in het beeld dat de politici voor hun kiezers tekenden. Het is een vertekend beeld van de realiteit waarmee wij leven en waarmee ons democratische proces te maken heeft. De EU blijft zoiets als een ruimteschip van een andere wereld, zuiver gescheiden van het democratische proces dat steeds opnieuw een politieke gemeenschap vormt.

Maar als de Europese Unie niet een democratische gemeenschap wordt, dan zullen wij met het fenomeen te maken hebben dat wij al 50 jaar kennen, namelijk dat de politici de Europese Unie als een politiek-economisch instrument gebruiken. Maar voor loyaliteit en engagement gaat, voor commitment om ook iets te doen voor de Europese Unie wordt de EU niet als belangrijk beschouwd. Misschien zelfs kun je de EU gebruiken als een zondebok vis à vis de kiezers. Ik zeg het heel scherp, maar ik denk dat dat de huidige situatie is. Er is nu een cruciale moment voor de Europese ontwikkeling aan het begin van de 21e eeuw. We moeten een Europa opbouwen voor ons gehele continent in een snel veranderende wereldsituatie met een snel veranderende maatschappij. We spreken over de kennismaatschappij, de vergrijsde maatschappij, enzovoort. En wij hebben op dit cruciale moment van de Europese ontwikkeling alle reden om meer aandacht te besteden aan de gemeenschapsvormende factoren voor Europa, anders zal Europa als een pure markt met een bestuurslaag in het verre Brussel niet tegen de enorme uitdagingen zijn opgewassen die wij nu voor ons hebben.

Er zijn drie grote uitdagingen die ik en passant al heb genoemd. Na de oorlog in Irak – en ik zeg bewust na de oorlog in Irak, want met alle kritiek op Amerika moeten we natuurlijk hopen dat Amerika zo snel mogelijk de oorlog wint – verwacht de wereld terecht een gemeenschappelijke Europese visie op de organisatie van de wereld. Wat is onze conceptie van de Verenigde Naties en hun rol? Wat is onze conceptie van permanente duurzame samenwerking, van een rechtsorde bijvoorbeeld het internationale strafhof, bijvoorbeeld gemeenschappelijke politiek over wereldwijde problemen zoals het milieu en energiebeleid? Hoe moet de wereld georganiseerd worden? Ik denk dat Europa niet gevraagd is een blauwdruk te ontwikkelen. We weten niet hoe het verder gaat met de wereld. Maar we moeten de grote lijnen schetsen van de ontwikkeling van internationale samenwerking die het hele proces van globalisering op de een of andere manier toch een beetje onder controle moeten krijgen. Dat alles verwacht men van Europa. Tegelijkertijd is dit ook een kans om een stem van de Europeanen in de huidige wereld te laten horen en misschien ook de stem van de burgers die in de massale betogingen over de oorlog tot uitdrukking komen gestalte te geven.

De tweede uitdaging: cultuur

De tweede uitdaging. Het grotere Europa van zo'n pakweg 500 miljoen mensen zal niet de noodzakelijke politieke, mentale cohesie ontwikkelen als wij niet verder gaan met het ontwikkelen van een bewustzijn van een gemeenschappelijke culturele gemeenschap die Europa altijd heeft gevormd lang voordat de nationale culturen naar boven kwamen, maar die langzaam aan verloren is gegaan. Wij hebben de kans dat alles te doen binnen één jaar want in één jaar zullen de Oost-Europese landen aan de Europese verkiezingen deelnemen. En als ze het gevoel hebben dat Brussel alleen maar een administratieve bureaucratie is, dan zal het geen politieke impact hebben. We hebben één jaar om daar iets aan te veranderen.

De derde uitdaging: onderwijs

De derde uitdaging. Er zijn enorme, wereldwijde maatschappelijke veranderingen: de gevolgen van globalisatie, de democratisering van maatschappijen, de informatietechnologie, noem maar op. Al deze ontwikkelingen eisen vandaag een grondige, revolutionaire herziening van onze opleidingsstelsels, want ons onderwijs is niet meer gemaakt voor een maatschappij die continu verandert. De basis van al onze opleidingsstelsels is steeds één keer onderwijs voor het hele leven en niet een leven lang leren. De EU heeft drie jaar geleden in Lissabon een heel ambitieuze doelstelling voor de Europese Unie ontwikkeld: "to be by 2010 the most competitive and dynamic knowledge-based economy in the world". Daar zijn we heel ver vandaan. We zijn niet op weg. Wij kunnen dat alleen bereiken als wij in geheel Europa nu het meest vooruitstrevende onderwijsstelsel ontwikkelen. En dat zal er heel anders uitzien dan de onderwijsstelsels waarmee wij op het ogenblik te maken hebben.

Uitdagingen zijn natuurlijk ook kansen. Europa kan en moet deze kansen grijpen als wij niet, zoals Rumsfeld zei, irrelevant willen worden. En als we irrelevant worden, wat betekent dat dan voor kleine en middelgrote staten? En ofschoon de Nederlanders het niet vaak zien, zelfs Duitsland is een middelgrote staat en niet meer. De prioriteit is niet de ruzie met een groep van neo-conservatieven die op het ogenblik in het Witte Huis zitten. Maar het is de grote uitdaging, de grote prioriteit om het grote werk voort te zetten en te komen tot een grondige herziening en vernieuwing van de Europese Unie en om een Europese Unie op te bouwen die werkelijk opgewassen is tegen de uitdagingen van de 21^e eeuw. Ik denk dat de Europese Unie vandaag een goede kans, als het ware een tweede kans, heeft om het werk van de founding fathers op een breder draagvlak voort te zetten met het oog op de vorming van Europese burgers. Dat is de grondslag van het gemeenschapsbouwen.

De Europese Conventie

Het eerste punt, de Conventie die nu bijna al driekwart jaar vergadert in Brussel onder voorzitterschap van Giscard d'Estaing was en is nog steeds een voor de meeste Europeanen onverwacht succes geworden. Totdat in de laatste weken ook de Conventie onder de schaduw van de Irak-ruzie kwam te staan. De Conventie heeft een goede kans om zoiets te worden als een katalysator voor het debat over een nieuw Europa, zoals Giscard zei "dans la logique de l'élargissement". Het grotere Europa van pakweg 500 miljoen mensen. De opdracht van de Conventie is weliswaar beperkt tot het uitwerken van een constitutioneel ontwerpverdrag voor de Europese Unie, maar alle vragen van de Europese ontwikkeling sinds 1950 liggen opnieuw op tafel. Ze worden bediscussieerd. Het is duidelijk in de discussies van de Conventie dat op het ogenblik een andere Europese Unie zal ontstaan. Niet meer zo berekenbaar, ondanks alle pogingen om door de onderhandelingen met de toetredende staten – u herinnert zich 80 duizend pagina's van het *acquis communautaire* – zo te doen alsof die staten uit Oost-Europa maar toetreden tot een club. Zo is het niet. Het is een nieuw Europa dat zal ontstaan in een nieuwe wereld met nieuwe leden. Een groot gevaar is, dat in de conventie en daarna bij de intergouvernementele onderhandelingen vanaf het einde van het jaar weer zoiets ontstaat dat altijd in Europa ontstaat, namelijk de kleinste gemeenschappelijke noemer, dus het minimum van vooruitgang, niet werkelijk de grote sprong in een nieuwe politieke ruimte. Daarom is het uiterst belangrijk dat het debat in de conventie uitgebreid wordt tot een debat van de burgers over geheel Europa. Er zijn pogingen om dat te doen. Tot nu toe heeft het nog niet tot veel geleid.

Democratie

Maar de Europese Conventie (grondwet) zal alleen zijn functie werkelijk kunnen aanvullen als wij erin slagen de Conventie tot de katalysator te maken van een groot debat. Het gaat om te beginnen om een groot debat met de burgers van Europa met het doel de betrokken burgers een realistisch beeld te geven van de huidige politieke toestand van Europa. Dat betekent dat onze politieke leiders dagelijks door de burgers moeten worden uitgedaagd om Europa niet te verzwijgen. Denkt u maar weer aan de verkiezingscampagne in Nederland alsof Europa op een andere planeet plaatsvindt. Ik denk dat zo'n debat tussen burgers en politieke leiders het uitgangspunt moet worden voor een realistische gemeenschapsvorming in Europa. Misschien kunnen de burgers van hun politieke leiders in de verkiezingen zoiets eisen als een *Europatest*. Wat weet u voor wie we moeten kiezen van Europa? Wat denkt u ervan? Is dat nu deel van de politieke realiteit waarmee u zich bezig houdt? Of bent u er alleen in geïnteresseerd om een machtspositie te verwerven binnen uw eigen nationale kring? Een *Europatest* voor politieke leiders, leden van de Tweede Kamer opgeëist door de burgers die uiteindelijk een realistisch beeld willen hebben en moeten eisen van de politieke realiteit waarin ze leven willen. Democratie moet haar werk voor de vorming van Europese burgers kunnen doen. En als de burgers zo'n dialoog over Europa aangaan met hun nationale vertegenwoordigers dan is dat het begin van het vormen van Europese burgers. Zo kan democratie zelfs in een nationale kring langzamerhand een instrument zijn om het bewustzijn van het in Europa leven, deel uit te maken van een Europese gemeenschap aan te scherpen. Dus dat betekent dat wij democratie nog tot een instrument moeten maken om Europese burgers te vormen. Op termijn moet het bewustzijn groeien dat wij al lang tegelijkertijd burgers zijn van stad, regio, provincie, land en Europa. Er is zoiets als een meertrapse opbouw van onze politiek realiteit waarin wij allen leven. Maar we weten het niet. Wij beschouwen de nationale democratie nog steeds als enige politieke organisatievorm. Dus we hebben verantwoorde burgers nodig op alle niveaus van de meertrapse opbouw van onze samenleving. Ik heb een voorstel gedaan om door nieuwe vormen van democratische participatie die rekening houdt met de gehele Europese reali-

teit, langzamerhand een gemeenschapsgevoel in Europa te laten ontstaan. Het gaat niet om of de nationale identiteit of de Europese identiteit. Het gaat om een identiteit als burger van een stad, als burger van een land, als burger van Europa. Een democratische proces dat Europa insluit is waarschijnlijk het meest belangrijke instrument om Europese burgers te vormen.

Cultuur

Mijn tweede argument na democratie is cultuur. Het bewustzijn tot een gemeenschappelijke cultuur te behoren is zeker een van de meest belangrijke bindmiddelen voor een politieke gemeenschap en daardoor een instrument voor het vormen van burgers van die gemeenschap. Cultuur heeft bijvoorbeeld een enorm belangrijke rol gespeeld bij het ontstaan van een gemeenschap op nationaal niveau en bij het nationale staatsburgerschap. U weet, dat dat zo rond 1800 gebeurde op van land tot land verschillende momenten. Vaak wordt het instrument cultuur voor het vormen van de nationale identiteit op een groteske manier overdreven. Kunsthistorici kennen allemaal de boeken die rond 1900 ontstaan zijn, die de nationale kunst wilden produceren in een tijdperk, de middeleeuwen waarin überhaupt geen naties bestonden. Wij hebben dikke boeken in Duitsland geschreven over de Duitse middeleeuwse kunst. Er was geen Duitsland. Er was geen Duitse kunst. Het was een poging om de gemeenschappelijke Europese cultuur als het ware te arrogeren als een instrument om een nationaal bewustzijn in een nationalistisch tijdperk te scheppen. Hetzelfde gebeurde met wat u vaderlandse geschiedenis noemt. Gelukkig was het in Nederland nooit zo overdreven, maar er zijn andere landen, onder meer de mijne, waar ze het enorm overdreven hebben. De geschiedenis bestond plotseling uit een Duitse geschiedenis waar alle dingen goed waren, een Franse geschiedenis waar alles goed ging, inclusief Napoleon. Ze zijn nu de rol van Napoleon voor Europa aan het herzien. Wij moesten direct na de oorlog bij het ontstaan van de Europese eenwordingspolitiek langzamerhand al onze geschiedenisboeken herzien. Speciaal de schoolboeken. Wij zeiden toentertijd, in de jaren '50 dat als je de schoolboeken bekijkt die in bijna 100 jaar geschreven werden, je het gevoel hebt dat in de schoolboeken de volgende oorlog voorbereid werd. Een compleet vertekend beeld van de historische, ook kunsthistorische, culturele realiteit van ons continent ten behoeve van nationale gemeenschapsvorming. Gelukkig zijn we daarvan af. Na de oorlog moesten wij een realistisch beeld van de Europese cultuur en de geschiedenis langzaam tekenen. Historici, kunsthistorici, cultuurhistorici hebben de vaderlandse geschiedenis in de verschillende landen langzamerhand herzien. Het is nog niet helemaal af. Er blijft nog een taak voor een volgende generatie. De schoolboeken zijn veranderd. Wij hadden in Duitsland na de oorlog om goede redenen een Internationales Schulbuch Institut in Braunschweig dat zich bezighield met het herzien van niet alleen de Duitse maar ook andere schoolboeken. Wij hebben op dit gebied ook met Nederland samengewerkt en natuurlijk ook met Frankrijk. Ik denk dat de recentelijk verschenen reeks over de Nederlandse cultuur in de Europese context een heel goed voorbeeld is van een nieuwe benadering, een Europese benadering van onze eigen cultuur en geschiedenis. Maar administratief gezien hebben we geen Europese cultuur. Cultuur en cultuuradministratie, dus ook subsidies en een heleboel andere dingen die belangrijk zijn, niet alleen voor kunstenaars maar ook voor intellectuelen zijn puur nationaal. Grensoverschrijdende activiteiten zijn de grote uitzonderingen. Omdat het natuurlijk zo'n belangrijke functie heeft gespeeld en blijft spelen voor de gemeenschapsvorming op nationaal niveau blijft cultuur een chasse gardé van nationale regeringen. De Europese Unie heeft na lange moeilijkheden (tot het verdrag van Maastricht) beperkte ondersteunende functies gecreëerd. Deze zijn heel beperkt opgenomen in het befaamde artikel 151 van het huidige verdrag. Het budget van het culturele programma van de Europese Unie is 0,16%. We spreken dus over een belangrijke gemeenschapsvormende factor die in wezen op Europees niveau bijna geen rol speelt. In de conventie hebben ze nu een nieuw ontwerpartikel nummer 3 ingevoerd waarin cultuur alleen verschijnt als 'respect voor de diversiteit van de culturen'. Geen woord over het feit dat de diversiteit in de culturen in Europa deel uitmaakt van een gemeenschappelijke cultuur die veel ouder is dan al die lokale, nationale en regionale culturen. Geen woord! We hebben geprobeerd amendementen te sturen naar Brussel. Of het werkelijk lukt, weet ik niet. Maar er is natuurlijk een enorme lobby, gesteund door al die ministers van cultuur – in Duitsland hebben we er daar 17 van – die allemaal vasthouden aan de exclusieve competentiebevoegdheid voor 'cultuur nationale'. Europese cultuur is een realiteit en een uiterst belangrijk politiek instrument voor de toekomst maar vindt niet plaats op het niveau van administratie en politiek. Er is op dit gebied zoiets als een administratieve zelfblokkade om het bewustzijn van Europese cultuur voor de opbouw van een groter Europa aan te scherpen. In de naam van subsidiariteit – en ik denk dat dat hier een kwestie is van een valse interpretatie – wordt de indruk geschapen van een tegenstelling tussen de nationale en de Europese cultuur. Terwijl juist de gemeenschappelijke Europese cultuur garant staat voor de diversiteit die wij in Europa terecht wil-

len beschermen. Ik geef twee redenen voor deze bewering. Ten eerst, kijkt u maar naar het erfgoed, deze kerk, deze stad, die de geschiedenis voor de gewone burger tastbaar maakt en zichtbaar maakt. Maar met weinig uitzonderingen is dit erfgoed Europees. En wij zijn terecht trots op het Europese erfgoed. Maar ook hier geldt dat monumentenzorg op nationaal niveau plaatsvindt. Ik heb bij toeval te maken met Europa Nostra, een organisatie die probeert ook op Europees niveau monumentenzorg te introduceren. Dat is niet zo gemakkelijk. Uiteindelijk was er alleen een korte periode van de nationale staat, zo'n twee- à driehonderd jaar. Er zijn intussen ook heel goede programma's bijvoorbeeld van de Raad van Europa. En er zijn de Europese cultuursteden; er zijn grote tentoonstellingen die een doorsnede geven van de Europese cultuur op een gegeven moment in onze geschiedenis; er zijn boeken. Maar administratief gezien vindt de Europese cultuur niet plaats.

Het tweede argument. Op wereldniveau worden wij overspoeld met producten van media, niet alleen Amerikaans die eigenlijk met onze cultuur weinig of niets te maken hebben. De Fransen hebben binnen het kader van de World Trade Organization geprobeerd een artikel door te zetten die ze exceptioneel cultureel noemden. Dus de wetten van de vrije markt en vrije concurrentie kunnen niet worden toegepast op culturele producties om goede redenen, want als je cultuur overlaat aan de wetten van de markt, nou ja, u ziet iedere dag wat je dan krijgt. De wetten van de markt zijn niet gemaakt voor cultuur en culturele kwaliteit. En zeker niet voor een bewustzijn van een gemeenschappelijke Europese cultuur. Er is een strijd op economisch gebied met de World Trade organization hier ervoor te zorgen dat cultuur niet alleen onderworpen is aan de wetten van de markt. Als Europa, dus de EU niet namens geheel Europa en namens de gemeenschappelijk Europese cultuur kan optreden op wereldniveau, wat zal er dan gebeuren? Dus dat wil zeggen, dat hoe meer je nu de kracht achter de gemeenschappelijkheid van de Europese cultuur bundelt, hoe beter zijn de kansen om de diversiteit van de Europese cultuur te beschermen op de langere termijn. Dat zijn de werkelijke verhoudingen en niet het probleem van subsidiariteit. Maar een grote discussie in Europa. Het bewustzijn van een gemeenschappelijke Europese cultuur in het verleden en voor de toekomst blijft een uiterst wezenlijk instrument om Europese burgers te vormen en een Europees wij-gevoel te ontwikkelen. Een EU, een Europese Unie zonder een culturele dimensie in een Europees beleid zal zijn verplichting om Europa's burgers te vormen niet kunnen naleven. Ik denk, de uitnodiging van Henk Brugmans veertig jaar geleden is steeds nog geldig: *une civilisation nationale à faire revivre par le choc de l'union*. We hebben deze opdracht nog niet gedaan.

Last but not least, de derde pilaar als het ware van Europese burgers vormen natuurlijk onderwijs. In de Europese traditie werd onderwijs altijd beschouwd als het meest belangrijke instrument om een politieke gemeenschap van burgers te vormen. We weten allemaal dat al de oude Aristoteles de polis, de politieke gemeenschap en paedeia, de Bildung – en ik gebruik het brede woord in het Duits, want paedeia betekent exact hetzelfde – waren twee kanten van een continue vorming van een politieke gemeenschap. U weet allemaal dat in de middeleeuwen boeken verschenen over de vorming van Fürsten, de befaamde Fürstenspiegel. De humanisten zoals Erasmus en Comenius waren allemaal pedagogen en wisten dat de wereld van het humanisme die zij in Europa wilden bevorderen met onderwijs als het centrale instrument moest rekening houden. In Europa heeft ieder tijdperk zoiets gehad als een Bildungsideal, een vormingsideaal. Mensen die aan de ene kant functioneerden in een bepaalde maatschappij en de noodzakelijke kwalificaties hadden, en aan de andere kant, ook de normen en waarden van een bepaalde maatschappij vertegenwoordigden. U heeft de ridder als een Bildungsideal voor vele decennia in de middeleeuwen. U heeft de *homo universalis* in de Renaissance en het humanisme, u heeft de gentleman, de gentilhomme, en u heeft – om naar Duitsland terug te gaan, dat toentertijd een grote invloed heeft uitgeoefend over geheel Europa – u heeft de Bildungsbürger, dat idealiseerde Griekendom van Goethe en Winkelmann als het ideaal van de opleidingsstelsels die door onze hervormers in het begin van de 19e eeuw werden opgebouwd. Onderwijs was altijd een centraal instrument voor de vorming van de moderne nationale staat. Kom maar terug rond 1800. In dat tijdperk ontstond het systeem van verplicht onderwijs, basisvorming, de schoolboeken, de vaderlandse geschiedenis. Dat alles zo'n tweehonderd jaar geleden begonnen als de meest belangrijke instrumenten om een natie en een nationaal gevoel te vormen. Het was ook de tijd rond 1800 dat al onze universiteiten die tot dan min of meer Europees waren tot nationale Bildungsanstalten – zoals wij dat in het Duits noemden – werden en dat zijn ze vandaag nog. Dus wij zitten met een nationaal opleidingsstelsel in al onze landen. Dat heeft een centrale rol gespeeld en heel bewust heeft gespeeld voor het opleiden van nationale burgers. Ik herinner me nog dat in Duitsland zeiden na de Duits-Franse oorlog in 1870/71, zeiden de Duitsers vol trots: deze oorlog is niet gewonnen door de soldaten, maar is gewonnen door de Pruisische 'Oberlehrer'. Niet slecht. Het opleidingsstelsel, het vormingsstelsel, het onderwijsstelsel als het centrale instrument voor het vormen van nationale burgers. En alleen dat,

ten koste van al die oude tradities van wereldburger, van Europese burger die wij ook in onze geschiedenis kenden en die een heel grote rol hebben gespeeld. Toen we begonnen Europa op te bouwen vanaf 1950 hadden wij te maken met de enorme moeilijkheden dat het centrale instrument van de nationale staat het nationale exclusieve opleidingsstelsel was. Geen erkenning van academische graden in andere landen bijvoorbeeld. Hoe kun je een gemeenschappelijke markt in Europa laten werken als de mensen niet mobiel zijn. Want alleen hun eigen academische graad op de universiteit, hun eigen scholing werd erkend. Ik heb het nog meegemaakt in de jaren '50 toen ik bij toeval zeven jaar buiten Duitsland heb gestudeerd en toen ik terugkwam was ik niks. Al die dingen die ik in Oxford en zelfs in Harvard heb gedaan, waren er niet, existeerden niet. De ambtenarij waar ik dan uiteindelijk terecht kwam kende alleen het Duitse opleidingsstelsel. Alleen bij toeval had ik ook een Duitse academische graad, gelukkig, want anders zou ik geen diplomaat kunnen worden. U heeft het allemaal meegeemaakt. Ik zal het in herinnering roepen om duidelijk te maken dat Europa bestemd werd, bepaald wordt door nationale en min of meer gesloten nationale opleidingsstelsels. Er is iets gebeurd in Europa. Het heeft heel lang geduurd. Tot ongeveer 1985 gebeurde er niks. Min of meer niks. Een beetje conventies, een beetje Raad van Europa, maar op het gebied van Brussel niks. En dan begonnen de mensen in Brussel met mobiliteitsprogramma's zoals Erasmus, Comenius op schoolgebied, zelfs de ministers van cultuur hebben een vergadering in Bologna gehad, drie jaar geleden, denk ik was het, om duidelijk te maken we moeten ten minste een universiteitsstructuur, het befaamde bama-stelstel (ba en ma) invoeren om de structuur van onze universitaire opleidingen vergelijkbaar te maken en daardoor het uitwisselen mogelijk te maken zonder dat de studenten een jaar verliezen als ze naar het buitenland gaan. Er is iets gebeurd. Er is een kleine institutie ontstaan met de naam Euridyce, die de opleidingsstelsels in Europa voor de eerste keer op een grondige manier heeft vergeleken en met grote moeilijkheden – ik heb het zelf van de mensen die daar werkten gehoord – om de nationale bureaucratieën te overtuigen hun cijfers over hun opleidingsstelsels te geven. Heel laat, maar langzamerhand komt er beweging. Er is zelfs sinds Maastricht in '91 een artikel in het Europese Unieverdrag waar het gaat over de Europese dimensie in het onderwijs. Maar het gaat niet verder dan de samenwerking van min of meer gesloten nationale onderwijsstelsels te bevorderen. Geen werkelijke Europese opleiding, geen bevoegdheden en de sleutelzin in de verdragstekst, artikel 126 is "dit alles kan alleen gebeuren met volledige eerbiediging van de verantwoordelijkheid van de lidstaten." Dus wij blijven met nationale onderwijsstelsels, die zich langzamerhand openen voor grensoverschrijdende mobiliteiten. Ik ben zo uitvoerig want dat was natuurlijk een ervaring die ik als rector van het Europa College voor vijf jaar dagelijks heb meegemaakt. Het Europa College bestaat al sinds 1949. Het is een van de weinige bewijzen, dat de founding fathers van het huidige Europa zeer het onderwijs en de Europeanisering van het onderwijs op het oog hadden. Maar er is niks gebeurd. Een overblijfsel van deze attitude, van deze houding van de founding fathers is het Europa College, dat in 1949 ontstond en waar we nu al 54 jaar post-graduates uit geheel Europa in een authentiek Europese omgeving, professoren vanuit alle kanten van Europa en studenten uit alle kanten van Europa proberen op te leiden tot wat wij noemen competente, ervaren en verantwoordelijke Europeanen. Dus het is een formule, maar een formule die nog niet in andere gebieden van Europa bestaat om werkelijk Europeanen op te leiden. Op post-graduate niveau want anders als ze geen nationale academische graad hebben, zouden onze studenten later niet meer terecht kunnen komen in het beroepsleven. Nu nog steeds. Het Europa College is en blijft chevalier seul en het is een beetje een wonder dat het heeft kunnen overleven. Onderwijs en opleiding zonder twijfel moeten een centrale rol spelen bij de vorming van Europese burgers. Maar het lijkt erop alsof er toch een administratieve, politieke zelfblokkade in Europa bestaat. Ik noem maar enkele dingen, misschien een beetje polemisch. Wij hebben in de Europese Unie van 15 lidstaten niet 15, maar waarschijnlijk zo'n 55 ministers van cultuur en onderwijs. In Duitsland 17, in België drie en iedereen die België en Duitsland kennen, weten dat je die mensen nooit voor een gezamenlijke positie kunt winnen. Ik denk dat het er in Spanje 12 zijn of zoiets. Ik weet het niet precies. Ik noem het een administratieve zelfblokkade op Europees niveau op dit centrale gebied voor de vorming van Europese burgers. Het is natuurlijk voor Europa een gevaarlijke situatie. Want de wereld wacht er niet op dat deze 55 ministers meer dan 1000 universiteiten in 10 of 20 jaar tot de conclusie komen dat zij hun onderwijsstelsels werkelijk moeten aanpassen aan de eisen van de moderne wereld. De wereld wacht er niet op. We weten dat met de komst van de kennismaatschappij, onderwijs grondig kan veranderen. Ik heb het al genoemd. We weten en zien dat business schools veel flexibeler zijn dan bijvoorbeeld universiteiten. Dat wij nu al het probleem hebben dat een deel van onze business-elite, onze economische en administratieve elite in instellingen wordt opgeleid die niet meer het voordeel hebben van de brede grondslag van de universiteiten die een belangrijk deel uitmaken van de Europese cultuur. Al deze dingen gaan verloren als het zo door gaat. Ten minste verloren bij het vormen van de toekomstige administratieve, economische en politieke elites. Het bredere vormingsideaal dat altijd deel uitmaakte, het Bildungsideaal van de Europese cultuur is in gevaar verloren te

gaan. Europa, de bakermat van de opleiding voor de hele wereld heeft deze functie al lang overgelaten aan de Verenigde Staten. De Verenigde Staten zijn vandaag de pedagogische provincie – om Goethe's woord te lenen – van de wereld. De mensen uit de derde wereld en meer en meer ook uit Europa gaan – als ze een goede opleiding willen hebben tot de elitescholen – naar Amerika. Vandaag hebben we bovendien – en daar ligt denk ik een kans – een situatie waarin al onze onderwijsstelsels met de noodzaak van hervormingen worstelen. De aanpassing van hun opleidingsstelsel aan de eisen van een wereldwijde samenleving om het niet alleen aan de privé-elitescholen in Amerika over te laten. Ik denk het wordt tijd hier op dit gebied een Europees initiatief te nemen. Gezamenlijke richtlijnen ten minste voor een Europees antwoord op de problemen van het grondige herzien, het hervormen van onze onderwijsstelsels te ontwikkelen. Richtlijnen die geen hervorming kunnen opleggen en zullen opleggen, maar die ten minste een katalysator zijn om opleiding in een Europees perspectief voor de moderne wereld te ontwikkelen en daarover na te denken. Misschien hebben wij een nieuwe Comenius nodig voor de 21e eeuw in Europa.

Ik heb gesproken over de administratieve zelfblokkade. Wij kunnen niets - en ik zeg het heel duidelijk – verwachten van de ministers van cultuur en onderwijs. Daar zal niets uitkomen behalve enkele mooie studies die dan later niet meer belangrijk zijn. Zou het niet mogelijk zijn dat op dit enorm belangrijke gebied de administratieve en politieke zelfblokkade van Europa doorbroken wordt door burgerinitiatieven? Iedereen is betrokken après tout als ouders, als kinderen, als bedrijfsleven in de wereld van onderwijs met het herzien van onze onderwijsstelsels. De toekomst is afhankelijk of het lukt het moderne Europa tot zoiets te maken wat je in het Engels noemt de learning society, waarover al 20 jaar iedereen schrijft, maar die nog geen realiteit is geworden. Een learning society van een Europese dimensie op te bouwen. Dat is waarschijnlijk het meest belangrijke dat moet gebeuren. Hoe kunnen we beginnen. Ik denk dat we moeten beginnen met een debat. Want er zijn voorbeelden dat debatten de wereld kunnen veranderen. Ik noem maar het milieubeleid in de jaren '60. Toen was de situatie ook zo dat iedereen wist er moet een milieubeleid komen, want het milieu werd meer en meer een van de centrale problemen. Maar aan de andere kant was geen staat bereid werkelijk milieuregels in te voeren uit zorg de concurrentiepositie op economisch gebied te verliezen. Wat is er toen gebeurd? Er is een wereldwijde discussie ontstaan. Een intellectuele focus met de club van Rome. En die wereldwijde discussie heeft de staten gedwongen of voor de staten een politieke gelegenheid geschapen om het milieubeleid aan te pakken. Ik denk een heel goed voorbeeld dat een groot, internationaal debat van betrokken burgers en van een brede maatschappelijke basis werkelijk iets kan doen om administratieve en politieke zelfblokkades zoals ze hier ontstaan zijn op Europees niveau voor het onderwijsstelsel te doorbreken. Europa heeft, denk ik, de kans op basis van de traditionele positie in de wereld van opleiding en onderwijs en onderzoek een moderne learning society met een Europese dimensie op te bouwen, maar als de burgers maar het initiatief nemen.

Aan het einde wou ik zeggen dat ik iets heel leuks gevonden heb bij Mark Twain. Het motto mag het zijn voor zo'n burgerinitiatief in Europa. Mark Twain heeft gezegd: Soap (?) and education are not as sudden as a massacre, but they are more deadly in the long run.

Dames en heren, ik zal afsluiten. Ik zal even zeggen, de vorming van Europese burgers vraagt nog veel meer dan alleen Europese studies op universiteiten en op scholen. Want de opbouw van een Europese Unie voor de 21e eeuw voor ons gehele continent blijft de meest belangrijke hervorming van onze politieke structuren sinds het ontstaan van de moderne nationale staat zo'n 200 jaar geleden. Het gaat erom de meertrapse opbouw van onze samenleving (stad, provincie, natie en Europa) van een duurzaam democratisch draagvlak te voorzien. En ervoor te zorgen dat het democratisch draagvlak niet het exclusieve privilege blijft van de nationale staat. Dit omvattende hervormingsproces van lange adem moet kunnen steunen op drie peilers: democratie, cultuur en onderwijs, die de meest belangrijke gemeenschapsvormende factoren zijn voor de huidige maatschappij. De EU moet nu in een razend snel veranderende maatschappij, in een razend snel veranderende wereld en Europa zijn tweede kans grijpen om een democratische politieke gemeenschap op Europees niveau op te bouwen. Deze keer in tegenstelling tot 1950, een halve eeuw geleden, kunnen de burgers dit proces niet meer alleen aan de politieke leiders overlaten, want hun motieven zijn gefixeerd door structuren die nog steeds nationaal zijn. Zij moeten zelf het voortouw nemen om het omvattende proces van de vorming van Europese burgers op het juiste spoor te zetten. Ik dank u.

Vragen

Vraag 1

Ik zou eerst de heer Von der Gablentz willen bedanken voor zijn geweldige betoog. Het heeft diepe indruk op mij gemaakt en ik zou willen dat er nog 500.000 andere mensen in deze zaal hadden gezeten om diezelfde indruk te krijgen en mee uit te dragen als we de kerk weer uitgaan. Er is nog hoop, want het is veel voller dan de vorige keer en ik hoop dat het zo doorgaat. Ik heb in het hele betoog nog iets gemist, waar ik een vraag over wil stellen. Ik wil vragen of u een visie heeft op het volgende. U zegt bij democratie dat de burgers zelf het initiatief moeten nemen. De politiek laat het een beetje zitten, als ik het zo vrij mag vertalen. Aan de andere kant zijn er nog twee elementen uit die oude tijd – we hebben hier een parlementaire democratie, maar nog steeds met een monarchaal stelsel – misschien dat dat me ertoe brengt of we zitten in een hervormde kerk en daar heb ik ook nog een vraag over. Ziet u nog een rol voor wat ik al eens eerder genoemd heb voor Otto von Habsburg internationaal burger of voor iemand van de oude structuren zoals hij die vertegenwoordigde en zou dat – ik durf het bijna in deze kerk niet te zeggen en zou de paus, een paus misschien nog een goede bijdrage kunnen leveren? Heeft u daar een visie op?

Antwoord Von der Gablentz

Twee dingen. Natuurlijk heeft Otto von Habsburg en op de achtergrond de paneuropa Unie een enorm grote historische rol gespeeld. En Otto von Habsburg blijft het spelen want hij is natuurlijk sinds de val van de muur van Berlijn is hij natuurlijk voor de Hongaren en voor al die andere staten van de oude Oostenrijkse KK Österreich een symbool van een grensoverschrijdend, niet nationaal samenwerkingsverband. Het is uiterst belangrijk als deel van de recente Europese geschiedenis en Otto von Habsburg is een heel interessante brug als het ware van dat oude Europa, grensoverschrijdend, meer dan nationaal tot het Europese parlement waar hij vele jaren zat. Dus een belangrijke rol, maar een beetje een brug met het verleden die ook een belangrijke rol speelt voor vandaag. Nu denk ik is de wereld toch een beetje veranderd en de paneuropa Union en enkele van hun ideeën die in de jaren '20 enorm creatief en vooruitstrevend waren, zijn nu een beetje achterhaald. Maar belangrijk en met enorm respect voor de bijdrage die zij en vooral de persoon van Otto von Habsburg voor Europa hebben gespeeld.

Tweede vraag: de paus. Ik heb u al gezegd dat ik in '52/'53 als jonge post-graduate op het Europa College in Brugge. Toen hebben we een studiereis gemaakt naar Rome en werden – omdat voor de paus Europa uiterst interessant was toentertijd – door de paus ontvangen. Hij heeft speciaal een audientie gegeven voor ons, studenten van het Europa College. Uiterst indrukwekkend en een er was grote publiciteit omtrent dit bezoek. Een kans voor de paus toentertijd, Pius, die natuurlijk een groot diplomaat was, een internationale diplomaat, om duidelijk te maken hoe belangrijk het ontstaan van Europa is. Natuurlijk hebben we vandaag de discussie in de conventie, de teksten voor de nieuwe constitutionele verdragen in Europa. Zal de naam van God, zal überhaupt religie genoemd worden? U weet dat dat in vele constituties het geval is, maar niet bijvoorbeeld in de Franse constitutie want de Fransen zijn trots op ruim 200 jaar seculiere staat, een strikte scheiding tussen staat en kerk, religie en seculiere staat. De paus heeft duidelijk zijn positie laten kennen, dat hij het belangrijk vindt, ook met het oog op de Europese ontwikkeling, de Europese geschiedenis, de Europese cultuur dat de naam van God op de een of andere manier verschijnt. Het zal waarschijnlijk niet gebeuren. Want de meerderheid van de staten van de Europese Unie vandaag en ook in de toekomst zullen een seculiere staat noodzakelijk vinden. We doen dat niet alleen voor de redenen die de Fransen hebben, de historische redenen, maar ook voor de reden dat wij natuurlijk toch met een uiterst multi-religie-maatschappij moeten rekening houden. Er zijn nu al binnen de huidige Europese Unie zo'n 15 à 17 miljoen moslims. Die moeten zich ook kunnen herkennen en terugvinden in een Europese Unie. En waarschijnlijk zal de gemeenschappelijke noemer zijn geen noemen van naam van God en religie alleen op een algemene manier, op een tolerante manier in de teksten van de constitutie. Dat neemt natuurlijk niet weg, dat de religie en speciaal het christendom toch een van de absoluut centrale factoren blijft van een gemeenschappelijk cultuur in Europa op wie wij onze legitimatie bouwen om dat Europa ook politiek te integreren.

Vraag 2

Ik sluit mij graag aan bij de vorige spreken in zijn bewondering voor het betoog dat u gehouden heeft. Ik vond het erg indrukwekkend en u heeft zoveel gezegd, dat ik het nog eens verschrikkelijk graag zou willen nalezen. Het zal u niet verbazen dat de hele uitkomst van uw betoog dat u de betekenis van het onderwijs centraal stelt, mij uit het hart gegrepen is. Ik heb daar ook wel met u zorgen over. Ik ben met

u eens, dat de Bologna-declaratie een belangrijk breekijzer zal kunnen zijn in vernieuwing van het onderwijs teweeg kan brengen, maar er zijn geen conservatievere instituten dan universiteiten. Dus dat zal een heel karwei zijn. Vandaar dat uw suggestie om het buiten de instituties te houden – lijkt mij – een hele goede is om beweging van burgers daarin tot stand te brengen. Ik heb ook nog een vraag. Ik miste in uw betoog – maar dat bracht de aard van uw betoog op zichzelf met zich mee – de mondiale dimensie. Als je over een burger spreekt, dan wil je meer dan een Europese burger, dan wil je ook een burger die zijn plaats weet en zijn verantwoordelijkheid kent in de wereld die natuurlijk een geweldige ontwikkeling, soms ten goede, soms ten kwade doormaakt.

Antwoord Von der Gablentz

Ik heb de mondiale dimensie alleen zijdelings genoemd, want ik denk dat die vanzelf komt. We leven daarmee. Ik heb de business schools genoemd. Dat zijn allemaal mensen die opgeleid worden voor een mondiale dimensie. Op mondiaal niveau hebben we natuurlijk mensen die zich verantwoordelijk voelen ook nodig, maar het is niet makkelijk. Hoe wil je een politieke gemeenschap op wereldniveau met op het ogenblik 6 miljard mensen en in de toekomst 10 miljard mensen opbouwen? Dat gaat nog niet. Dan moeten we waarschijnlijk op mondiaal niveau toch een netwerk opbouwen en verschillende typen van internationale organisaties, samenwerkingsverbanden en zoiets. Dus de mondiale gemeenschap is nog niet een gemeenschap en zal ook in de volgende 50 of 100 jaar geen gemeenschap worden van het type dat wij nu in Europa nodig hebben en dat wij in de nationale staat in Europa tot nu toe hebben gehad. Dat is het verschil. En het komt vanzelf de mondiale dimensie. In Europa hebben we heel iets anders nodig dan alleen mensen opleiden om te functioneren als – wat de Financial Times noemt de cosmocrats – dat komt vanzelf. De cosmocrats zijn er al. Alle business opleidingen gaan in die richting. En het probleem is, dat wij in Europa als wij werkelijk Europa met onze culturele achtergrond, met ons waardenstelsel tot een politieke gemeenschap willen vormen een heel andere opgave hebben dan diegenen die wij op wereldniveau hebben.

Vraag 3

Ik sluit mij ook graag aan bij de zeer waarderende woorden die gesproken zijn over de inhoud van uw lezing. Ik zou u willen vragen hoe u aankijkt tegen de communicatie tussen de burgers van Europa met name het probleem van de taal. Ik heb in twee gremia daar wat ervaring mee. In de eerste plaats het comité permanent de médecins en Europe en in de tweede plaats het beginstadium van de EGKS waarin ik deel kon nemen aan de discussies tussen werkgevers en werknemers in Europees verband over projecten die het welzijn van staalarbeiders in Europa zouden moeten bevorderen. Wat mij daaropvalt is dat je natuurlijk op officiële vergaderingen natuurlijk statements krijgt met al naar de notulering, naar de achterban de verantwoordelijkheid leggen voor wat je daar gezegd hebt en aan de andere kant de wandelgangen. En nou ben ik nog van de generatie dat we hier in Nederland Frans, Duits en Engels leerden en dat we daar dus met Fransen, Duitsers en Engelsen goed konden communiceren ook in die vergaderingen en in de wandelgangen. En dat is een groot verschil en ik leer daaruit dat het ontzettend belangrijk zal zijn dat we toch komen tot een beslissing in Europa van hoe doen we dat met de taal. Heeft u daar een idee over?

Antwoord Von der Gablentz

Ja, dank u zeer, dat is een uiterst belangrijk onderwerp dat ik niet heb aangestipt want het is een eigen lezing waard. Ik heb een idee daarover en wel het volgende. Binnen de Europese Unie hebben we een heleboel talen. Iedere taal is vertegenwoordigd, moet vertegenwoordigd zijn want anders zou het onmogelijk zijn die landen en hun burgers, de politieke vertegenwoordigers werkelijk tot samenwerking in Europa te brengen. Er is geen alternatief dat binnen de Europese Unie alle talen die in Europa gesproken worden te gebruiken. Ik moet dat nuanceren. Er is nu al een tendens die heel duidelijk is en die gaat in de richting van Engels. Engels als de voertaal als de communicatietaal. U heeft het woord communicatie genoemd en dat is enorm belangrijk. Wij hebben in de huidige ontwikkeling in Europa zoals ook op wereldniveau een behoefte aan één taal die iedereen min of meer begrijpt. Ten minste als communicatiemiddel en nog niet noodzakelijkerwijs als Shakespeare's Engels en dus als cultuurtaal in de brede zin van het woord. Dat zal ook binnen de Europese Unie doorzetten op het niveau van dagelijkse samenwerking in vergaderingen en elders. En het zou niet mogelijk zijn voor de Europese Unie erop te bestaan dat bijvoorbeeld voor het Europese gerechtshof of in de wetgevingsprocedures Engels of één of twee voertalen kunnen doorzetten. Dat klopt niet want het is een eis van de democratie in Europa dat alle burgers – of ze vreemde talen spreken of niet zelfs niet een beetje Engels – hun eigen taal kunnen gebruiken in een Europa van de burgers om de wetten te lezen en de wetgevingsprocedures te volgen en om voor het gerechtshof in hun eigen taal zich te kunnen uiten. Dus we hebben gebieden van de Europese Unie waar je de regeling dat alle talen deel uit maken van

de Europese Unie strikt moet navolgen. Maar dat betekent niet dat je in alle vergaderingen niet in wezen Engels kunt gebruiken. Dat is natuurlijk een communicatietaal, Engels. Dat is het eerste.

Het tweede is dat natuurlijk de cultuur van Europa stoelt op een veelvoud van talen. De taal is een belangrijke drager van de cultuur. Er zijn delen van de cultuur die geen taal nodig hebben, maar belangrijke dingen van ons denken, onze literatuur zijn taalgebonden. En al die taalgebonden dingen van onze cultuur moeten natuurlijk ook de kans krijgen in hun eigen taal uitgedrukt te worden. Ik zou zeggen we moeten als het over beleid gaat dat wij in Europa gezamenlijk op verschillende niveaus moeten vormen twee dingen doen. Eén: een model ontwikkelen voor de Europese Unie min of meer in de lijn die ik aanduidde, dus alle talen voor bepaalde functies en een gewoonte dat Engels de communicatietaal wordt voor business meetings op alle niveaus en ook in de politiek en ook in de wandelgangen. En ten tweede dat wij proberen een bewust beleid aan te moedigen dat de eigen taal als deel van de cultuur, van de culturele verscheidenheid in Europa bevorderd wordt, aangemoedigd wordt. Dat is een grote taak. Het kost veel geld. En het gaat hier niet noodzakelijkerwijze om Fries of zoets. Het gaat ook om Nederlands. Want als u nu bijvoorbeeld in de Nederlandse Universiteiten het bama-stelsel invoert, wat goed is en een belangrijk onderdeel is, ook een kans voor vernieuwing zoals je zei Gottfried, dan moet je ervan uitgaan dat de masteropleidingen in het algemeen in het Engels gebeuren. En dat brengt een gevaar met zich mee, dat je een bepaald hoog academisch niveau afsnijdt van de ontwikkeling van de Nederlandse taal. Gevaarlijk en daar moeten we denk ik allemaal, niet alleen in Nederland, maar ook in Duitsland en andere landen over nadenken. En ten slotte nog één citaat van een Franse minister van cultuur die duidelijk het verschil tussen communicatiemiddel en taal in de brede zin heeft getrokken door te zeggen: L'anglais ce n'est pas une langue étrangère [tekst ontbreekt]technisch communicatiemiddel. Dus je moet de taalkwestie bevrijden van het nationale prestige dat nu op het ogenblik nog in alle discussies daarmee verbonden is. Dat zou mijn advies zijn.

Vraag Carpay

Mag ik hierop aansluiten met de laatste opmerking Engels als vreemde taal moeten we heel erg oppassen. Voor het merendeel van de Europeanen en zeker de nieuwe Europeanen die erbij komen, de jongere generatie let wel uit Oost-Europa is Engels een vreemde taal. En degenen voor wie het Engels moedertaal is, is in het toekomstige Europa maar een heel klein groepje. En die zijn in het voordeel, evengoed als iemand die tweetalig is of die tweetalig is opgevoed. Natuurlijk als je vloeiend in een taal bent is het makkelijker.

Antwoord Von der Gablentz

Zo is het, maar ik denk dat we daarmee moeten leven.

Vraag 4

Ik mag mij wel even aansluiten bij de vorige sprekers. Ik wil u heel hartelijk danken voor deze lezing. Ik heb er – als ik het zo mag zeggen – erg van genoten. Ik weet niet of dat mag van lezingen, maar ik denk toch van wel. Ik wil het graag nog even over iets anders hebben. Op weg hiernaartoe in de auto had ik mijn radio aan. En daar was toevallig bij de VPRO een discussie gaande over een nieuwe regel die binnenkort ingevoerd zal worden en het ging over toneel, over muziek en over de subsidies die in Europees verband nu voortaan aangevraagd moesten worden. En dat betekende dus dat een Nederlands gezelschap zijn subsidie bijvoorbeeld in Spanje kon aanvragen. Of een Frans gezelschap kan zijn subsidie in Nederland aanvragen. Alle sprekers die zich daar meldden en dat waren er velen waren daar allemaal mordicus tegen. En waarom? Omdat iemand zei: hoor eens, als ik een toneelstuk schrijf voor een Nederlands publiek dan weet ik van te voren dat het in een Angelsaksisch publiek vaak niet aanslaat. Dus wat krijgen wij nu? Allerlei dingen die aangevraagd worden door buitenlanders waar wij niet op gesteld zijn en omgekeerd. Dus die hoopten dus met zijn allen dat deze regel die volgende week – heb ik begrepen – op het programma staat en waarschijnlijk een grote kans van slagen zal hebben, dat die niet doorgevoerd zal worden. En dat brengt mij dus inderdaad op die zaak van de cultuur. Ik denk dat dat – afgezien nog van de taal – dat de cultuurachtergrond een ongelooflijk struikelblok – als ik dat zo mag zeggen – vaak toch blijft en ik hoop op Europese burgers, maar ik vrees toch dat dat nog een hele lange adem nodig zal hebben. En ik denk ook niet dat wij onze achtergronden, cultuurachtergronden zo maar kunnen opgeven, zoals u het over de taal heeft. Het zou mij spijten als mijn eigen achtergronden op die manier dus toch min of meer ter discussie komen te staan en misschien zouden verdwijnen. Dus ik ben wel voor Europa en ik vind het ook een heel prachtig concept, maar ik zie dus toch ook wel heel veel nog praktische problemen. Vandaar mijn opmerking naar aanleiding van de auto.

Antwoord Von der Gablentz

U heeft zeker gelijk. Maar ik wou niet een misverstand laten ontstaan. Ik ben niet voor het opgeven van de eigen taal. Ik zeg alleen de oplossing ligt waarschijnlijk in het maken van het onderscheid tussen een communicatietaal die iedereen in Europa op een conferentietaalniveau moet beheersen als hij mee wil draaien zoals in de wereld en een speciale zorgzaamheid die wij moeten ontwikkelen om de eigen taal verder te ontwikkelen en te houden. Dat maakt de spanning uit tussen de ene cultuur die op vele gebieden ontstaat en het bewaren van de culturele veelzijdigheid waarop wij in Europa terecht trots zijn. Of de cultuur werkelijk een struikelblok is, dat weet ik niet zo zeer. Ik heb het gevoel dat het toch – maar misschien is dat een beetje romantisch – dat de mensen die werkelijk hun eigen cultuur diep geworteld zijn – ook degenen zijn die het meeste bereid zijn een andere cultuur als diepgeworteld en respectabel te accepteren. Dus goeie Europeanen te worden. Het is waarschijnlijk het probleem dat je het oppervlakkige niveau van culturele activiteiten dat is het gevaarlijke. Dus Europa bouwen en het bewustzijn van een gemeenschappelijke cultuur naar voren brengen, is geen gevaar voor de veelzijdigheid en diversiteit van Europa. Waar de wereldcultuur alleen gerund naar economische regels (geld verdienen) de wereldmedia dat is het werkelijke gevaar en daar heeft Europa een gemeenschappelijke opgave om daar te proberen bepaalde grenzen in te bouwen.